

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

Jens Holdt:

Indre Mission i Nordslesvig

Hans Worsøe:

Et hus forsvandt –

Jens Lampe:

Degne, skoleholdere og lærere i Notmark sogn

H. V. Gregersen:

Jacob Fabricius den Yngres visitats i Klipleve
og Kværns i 1639

Troels G. Jørgensen:

En slesvigsk jurist og historiker

August F. Schmidt:

Fra Sydslesvigs sagnverden

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev
Overlærer Chr. Stenz' adresse er: Tøndervej 173, Åbenrå

Indremissionærer samlet til månedsmøde i Haderslev med de ledende i bestyrelsen. Siddende fra venstre: Jakob Brink, Peter Iver Petersen, pastor Obbarius, pastor Tonnesen, pastor Matthiesen, købmand H. P. Abkjær, Jørgen Friis. Stående: Martin Lorenzen, Iver B. Jensen, Johannes Lund, Carl Andresen, Hans Knudsen.

Indre Mission i Nordslesvig

Et lille historisk tilbageblik

Ved Jens Holdt

»Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark«, stiftet 1861, fejrer i år sit 100-års jubilæum. Indre Mission i Nordslesvig var en aflægger af den danske – med samme sigte og efter samme mønster: en kirkelig vækkelse af folket ud fra et forkyndende samarbejde mellem præst og lægmand. Efter 1864 toges et sådant arbejde op i Nordslesvig af præsterne Michaelsen, Bjolderup, og Grove-Rasmussen, Gram. Man udsendte et lille opbyggeligt månedsblad, »Elias« (1867–74), stiftede på et møde i Vojens 1868 »Kirkelig Forening til Guds Riges Fremme i Slesvig« og antog Mads Jensen, Jegerup, som kolportør og lægmandsforkynder. Med den tysk-franske krig i 1870 måtte denne godt begyndte indre mission standse. Mads Jensen sluttede sig derefter til den grundtvigske frimenighedsbevægelse. Grove-Rasmussen måtte forlade landet.

Men i 1873 begyndte den tyske pastor E. Wacker, Rinckenæs, udgivelsen af et »Kirkeligt Søndagsblad«. Det førte i 1875 på et møde i Rødekro til dannelsen af »Evangelisk-luthersk Forening til det christelige og kirkelige Livs Vækkelse og Fremmelse i Nordslesvig«. Man støttede »Nordslesvigsk Asylforening« (formand grev Schack), diakonissesagen (Flensborg) og hed-

ningemissionen (Hermannsburg), men afviste lægmandsforkyndelsen. Wacker flyttede i 1876 til Flensborg som forstander for Diakonisseanstalten, men bevarede fortsat stor indflydelse i Nordslesvig.

Først med den unge nidkære Åbenrå-præst H. Tonnesens udgivelse af bladet »Sædekornet« (fra 1880) kom der virkelig gang i indremissionsarbejdet i grænselandet. I 1886 (november) stiftedes på et møde i Åbenrå »Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig«, med den kendte vækkelsespræst Nicolai C. Nielsen, Sommersted, som formand og Tonnesen som sekretær. Som første kolportør og indremissionær udsendtes i 1887 Lars Birk, Hvinderup ved Christiansfeld. Han havde forud været 15 år i Indre Missions tjeneste i Danmark og frigaves nu til arbejdet i Slesvig. Foreningens første årsmøde holdtes i juli 1887 i Hjelmshov ved Åbenrå, hvor Vilh. Beck, dansk Indre Missions kendte formand, talte, og dermed stod fadder til det nye kirkelige arbejde.

Det voksede herefter støt med stadig flere præsters deltagelse og med ansættelse af en række nye missionærer. I det også ellers i grænselandet skelsættende år 1907 (»da ungdommen rykkede frem«) ansattes 12 nye lægforkyndere, blandt dem de kendte J. M. Kylling (født i Vonsbæk, forud KFUM-sekretær i Danmark) og P. Paulsen, Brændstrup, særligt som ungdomsarbejdere. Tonnesen overtog nu formandsposten efter Nielsen, og den betydelige pastor C. Matthiesen, Rødding (født i Haderslev, i 1910 Wackers afløser i Flensborg) blev sekretær.

I 1911, da Indre Mission i Danmark den 13. september fejrede 50-års jubilæum, højtidelig holdt man i Hoptrup, hvortil Tonnesen var flyttet i 1888, 25-års dagen (9.–10. november). Der var da omkring 30 godt skolede lægearbejdere i tjeneste og bygget et stort antal missionshuse ud over landet. Indre Mission var med sine mange aktive samfund blevet en kirkelig og dermed også en politisk magtfaktor i grænselandet. Samtidig var de nationalpolitiske spændinger tiltaget i betydelig grad.

Johannes Tiedjes opsigtsvækkende optræden i 1909 mod den forfejlede tyske magtpolitik i grænselandet blev også den blomstrende Indre Missions skæbne. Den opståede Tiedje-bevægelse gav 1912 stødet til en sørgelig splittelse indenfor missionsbevægelsen. 12 præster, som ikke mente at kunne billige Tonnesens teologisk, kulturelt og nationalpolitisk åbne, frie kurs, trådte ud og dannede en ny sammenslutning, »Det gamle Budskab«, med eget blad. Samfundene i sognene delte sig stort set efter nationale skillelinjer. I 1913 dannedes indenfor Tonnesen-fløjen efter kongerigsk mønster et rent dansk orienteret »Kirkeligt Lægforbund« med sekretær Kylling som leder.

Krigsårene 1914–18 lammede arbejdet og skærpede de nationale modsætninger. Ved genforeningen opløstes begge organisationer. Dansk Indre Mission tiltrådte arven – og førte arbejdet videre.

H. Tonnesen.

Men tiden før 1914 havde under pastor Tonnesens energiske og dygtige lederskab frembragt en historisk enestående blomstring af kirkelivet i Nordslesvig. Tonnesen må med føje kaldes den betydeligste præst i Nordslesvig i tysk tid. Han var født i et storbondehjem i Bastrup, Vamdrup sogn, i 1854. Men da faderen på grund af sine udelukkende økonomisk betingede slesvig-holstenske sympatier i 1864 fik sine vinduer slået ind, byttede han gård med sin dansk indstillede broder i Rødding. Her, syd for Kongeåen, tilbragte Hans Tonnesen nu sin barndom indtil konfirmationen ved den kendte grundtvigske sognepræst Svejstrup, der siden måtte forlade landet. Den kvikke knøs kom på den tyske latinscole i Haderslev, hvor den dygtige, alvorligt kristne rektor Jessens religionsundervisning tilskyndede ham til at studere teologi for at blive præst i Nordslesvig. Selv havde han egentlig lyst til at blive dyrlæge. Han studerede så sydpå ved universiteterne i Kiel, Leipzig og Erlangen og skrev sin afsluttende eksamensopgave om Grundtvigs dåbslære.

I 1880 blev han Kaftans efterfølger som (dansk) andenpræst i Åbenrå. Den unge præst følte sig som hjemmetysker, var loyal prøjsisk embedsmand, men så sin hovedopgave i en vækkende forkyndergerning i tale som i skrift. »Sædekornet« var oprindeligt et lille traktatblad. Hvad præsten og sjællænderen Vilh. Beck og indremissionæren og jyden Anders Stubkjær i fællesskab havde sat i gang i kongeriget under Søren Kierkegaards motto: »uro i retning af inderlighed«, det ville han også sætte i værk i Nordslesvig. Nic. C. Nielsen og andre havde gjort forarbejdet. Men snart blev det ham, som tog føringen i indremissionsarbejdet.

Han var af naturel lysseer, teologisk vel udrustet og kirkeligt arbejdsivrig. Han havde leder- og organisationsevner, der kunne sætte andre i arbejde. Sagen stod for ham over personen. Men fremfor alt var han en varm Jesu discipel, der på et evangelisk-luthersk læregrundlag ville skabe levende sognemenigheder. Det lykkedes i høj grad, overraskende for mange. Men folkegrunden, berøvet sine danske kulturelle sædemænd fra nord og lukket for dem fra syd, var opladt for Gudsordets gode sæd. Kirken i hans eget sogn fyldtes snart søndag efter søndag (gennemsnitlig 240 kirkegængere). Og hele Nordslesvig blev på frie møderejser hans sogn. En kirkelig vækkelse gik i årene før og efter århundredskiftet («Køllertiden») over landet. Mange medarbejdere, præster og lægmænd, meldte sig efterhånden til missionsarbejdet. Tonnesen stod som den igangsættende leder, der formåede at holde vækkelsen i et sundt kirkeligt spor med afbødning af alle sekteriske tilløb.

Med det kirkeligt konservative konsistorium i Kiel, landets biskop Kafftan og en flok gammelkirkelige sognepræster havde han jævnligt konflikter på grund af sin og missionærernes frie mødevirksomhed, men han lod sig i sit bibelsk vel begrundede arbejdssyn ikke noget sige, talte Roma midt imod og blev sammen med sine medarbejdere Helligåndens gode redskab til at fremkalde en sjælden grøde i kirkelivet ud over grænselandet i disse år.

Medens de grundtvigske frimenigheder fra 1870'erne af bevidst fremmede en dansk-kirkelig aktivering af grænselandet, må det siges, at Tonnesens Indre Mission i Nordslesvig, ledet af tyske statskirkepræster, ved den igangsatte kirkelige vækkelse og pleje af samfundslivet også indirekte, især gennem lægprædikanterne, befolkningens tillidsmænd, styrkede den danske nationale og kulturelle front. Hertil bidrog også foruden »Sædekornet« (1911: 8.000 abonnenter) den store udbredelse af dansk opbyggelig litteratur gennem I. M.s boghandel i Haderslev og missionærernes kolportage.

Der er grund til at mindes dette aktive kirkearbejde i Nordslesvig i 75-året for dets begyndelse under mottoet: »Gid alt Herrens folk var profeter«, d. v. s. aktive kristne forkyndere i ord og gerning (4. Mosebog 11, 29). En ægte kristelig vækkelse fører nemlig altid en folkelig opvågning med sig.

LITTERATUR:

- V. Ammundsen i »Sønderjyllands Historie«, bd. V.
Sædekornets jubilæumsudgave 1911.
H. Tonnesen: Nordslesvigsk Kirkeliv 1880–1920, 1925 (torso).
C. Petersen: Slesvigske præster, 1938.
J. Holdt: Et udsnit af Nordslesvigs Kirkeliv, I.M. i årene 1873–76 (»Sønderj. Årb. 1931).
Samme: Nicolai C. Nielsen. En nordslesvigsk præst i tysk tid (sstds. 1958).
Samme: Johannes Tiedje. En tysk grænselandspolitiker. (sstds. 1960).
Samme: Carsten Petersen. En dansk-slesvigsk præst. (sstds. 1961).
Samme: Linjer i Nordslesvigsk Kirkeliv 1864–1920. (Sønderj. Månedsskr. 1951).
Samme: Indremissionærer i Nordslesvig før 1920. (sstds. 1955).

Et hus forsvandt -

NYBRO 2, ÅBENRÅ

Af Hans Worsøe

Når man fra Storetorv i Åbenrå gik ned ad Vestergade, så man for enden af denne et gulkalket 2 etages hus med karnap og blåmalede vinduer og døre. Ejendommen dannede en naturlig afslutning på synsfeltet og gav Vestergade et præg af købstadshygge fra forrige århundrede. Det var et gadebillede, man lagde mærke til som tilflytter til byen, og jeg vil tro, et gadebillede byens egne børn holdt af. Denne ejendom er, når disse linjer læses, forsvundet, idet den i de sidste dage af juli måned nedreves for at give plads for Vestergades forlængelse ud til den projekterede ringvej vest om byen. Helt glemt bliver huset dog ikke, idet Åbenrå museum har sikret sig dets gamle hoveddør og nogle indre barokdøre. Og for yderligere at sikre en del af det gamle Åbenrå mod glemslen skal der i dette stykke fortælles om nogle af de personer, der i tidens løb er gået gennem disse døre.

I umiddelbar nærhed af den plads, hvor ejendommen Nybro 2 lå, må

Vestergade med Nybro 2.

middelalderborgen Åbenrâhus have ligget. Vestergade må netop tænkes som en forbindelsesvej fra borgen over Storetorv ned til havnen. Efter borgens nedrivning forlængedes Vestergade ind over borgens grund, og Nybro førtes sydpå til Slotsgade, der gik til det nye slot Brundlund.

Ejendommens placering i forhold til byens grav oplyses af følgende. Ved ombygning af hjørneejendommen Vestergade-Nygade for nogle år tilbage fandt man kulturlag, så langt man gravede ned: man har her gravet i den gamle voldgrav. Desværre blev udgravningen ikke ført til bunds! I 1795 fik den daværende ejer af ejendommen 3. kvarter nr. 50 Thomas Iversen af borgmester og råd ordre til at holde byrenden i orden (den kom fra bag hans ejendom og løb ned til Kiil)¹). Ejendommen, der er identisk med den her behandlede, har altså ligget inden for det befæstede område. Desværre synes der heller ikke ved den nuværende gunstige lejlighed at være udsigt til en udgravning foretaget af fagfolk. På Johs. Meiers kort over Åbenrå 1638 synes grunden bebygget, men lidt syd for den (på den anden side gaden?) er angivet »Rest des alten Schloss Brundlund«, hvilket er forkert, da Brundlund altid har ligget udenfor byen. Det er det gamle Åbenrâhus, Meier hentyder til.

Vi vil imidlertid gå 100 år frem i tiden og finder i Åbenrå bys ældste bevarede brandtaxationsprotokol 1744, at der da på grunden lå et gavlhus i bindingsværk på 7 fag + 7 fag stald og 3 fag halvtag. Det hele vurdere- des til 1150 Mk. og ejedes af Metta f. Koch, enke efter den i 1734 afdøde vognmand Caspar Anholm. Før 1754 har sønnen, skipper Peter Caspersen Anholm (f. i Åbenrå 1714, død 1792) overtaget den. Han bliver i 1760 viet til Dorothea Christine Petersdatter, en skolemesterdatter fra Nordborg. Hun var over 20 år yngre og døde som enke uden arvinger i 1798. I 1742 havde Peter Anholm løst borgerbrev i Åbenrå som skipper, og i 1745 ses han at have været fører af den enmastede galiot »Die Frau Maria Christina« på 24 læster. Af skyld- og panteprotokollen ses det, at han hurtigt har pådraget sig en stor gæld, og i 1766 erklæredes han konkurs.

Ejendommen bliver på auktion købt af købmand i Slotsgade Hans Petersen Schade, ejer og fører af det 90 læster store hækbyggede fartøj »Printz Christian«. Imidlertid har købmanden næppe købt det gamle hus til sig selv, men har haft andre planer, idet hans 25-årige datter Botilde Maria d. 21. nov. 1766 blev gift med den 32-årige skipper Hinrich Kellner, fører af skibet »Die Hoffnung« på 38½ lstr. Han var søn af skipper Christopher Kellner (Köllner) og Botilde Prehn. Til denne sin svigersøn overdrog købmand Schade d. 20. marts 1767 huset. Denne lod det nedrive og byggede på grunden et nyt, hvoraf en del i ombygget skikkelse stod indtil for kort tid siden. Det ny hus taxeres d. 22. dec. 1767 og beskrives som følger: Et gavlhus, bestående af 10 fag, hvoraf de 5 er brandmur, de øvrige 5 bindingsværk: 1500 mk., 11 fag stald, pakhus og bryghus, hvoraf

4 fag brandmur, de øvrige bindingsværk: 899 mk. 4 sk., ialt: 2399 mk. 4 sk.

1789 dør imidlertid Hinrich Kellner efterladende enke og 5 børn, og i 1791 erklæres hun konkurs. Huset overtages af amtstuefuldmægtig Thomas Iversen, f. 5. okt. 1749 i Halk, søn af gmd. Iver Jacobsen. 2. febr. 1796 var han blevet viet »im Hause« til Anne Sophie Stamern fra Eckernførde. Han lod den sidste større om- og nybygning foretage i løbet af 1802, således at huset d. 28. jan. 1803 kunne vurderes. En sagkyndig har før nedrivningen besigtiget huset og mener at kunne konstatere, at der har fundet en større ombygning sted, således at de 5 fag i brandmur fra 1767 er blevet stående, hvorefter der er blevet bygget til ovenpå.²⁾ Brandtaxationsprotokollen har nu følgende beskrivelse af huset:

5 fag beboelseshus i 2 etager af brandmur: 1730 mk., 5 fag baghus af brandmur: 980 mk. De 11 fag stald etc. forblev uforandret og vurderedes til 990 mk. – ialt 3700 mk. Stalden m. v. forandredes først ca. 1825 til 8 fag stald af brandmur og træ, der 1855 ombygges til helt at være af brandmur. Disse baghuse er endnu ikke nedrevet, men de vil senere komme til at dele skæbne med forhuset.

Af folketællingen 1803 ses, at Thomas Iversen og hans familie på dette tidspunkt har boet i huset, desuden har man haft husfaderens brodersøn den 18-årige Jacob Nicolai Iwersen boende. Den 30. dec. 1813 har der været fest på Nybro 2, idet begge husets døtre blev hjemmeviet: Marina til købmand Hans Kopperholdt og Christina Dorothea til fætterhusfogderifuldmægtig Jacob Nicolai Iwersen. Sidstnævnte ægtepar blev boende i huset, efter at først Thomas Iversens hustru er død i 1816 – af gift, hvad ikke tjener huset til ære – og derefter i 1824 Thomas Iversen selv.

I 1840 bor Jacob Nic. Iwersen, der nu er konstitueret aktuarus, som enkemand i huset sammen med sin 21-årige datter Nicoline, nogle tjenestefolk og den konstituerede amtsforvalter Peter Iversen, og for første gang finder vi baghuset beboet. Peter Iversen var født d. 16. maj 1808 i Broager som søn af husmand og snedker Peter Iversen og hustru. I 1837 var han kommet til Åbenrå som amtstuefuldmægtig og fungerede fra 1839 til H. D. Krogs udnævnelse i 1848 som amtsforvalter. 19. nov. 1841 var han blevet viet til husets datter Nicoline Iversen, og ægteparret bor i huset. Ved oprørstroppernes indtog i 1848 blev han atter konstitueret som amtsforvalter og udnævnt af den provisoriske regering 21. juli 1848, men afskediget 17. juli 1850 af den overordl. regerings kommissær³⁾. Endnu i 1855 bor han i huset, men dør d. 7. nov. 1857 på Slotsgrunden af typhus. Man tager næppe fejl, hvis man gætter på, at Åbenrås førende slesvig-holstenere og blandt disse husfruens onkel, Hans Kopperholdt, ofte er kommet i huset i den bevægede tid omkring 1848.

Dyrlæge J. H. Bjørnshauge.

Ved købekontrakt af 16. sept. 1859 sælger den gamle Jacob N. Iwersen huset med tilliggende have og eng til dyrlæge Jørgen Hansen Bjørnshauge. Ved folketællingen 1860 bebor denne imidlertid kun baghuset, medens forhuset bebos af byens postmester Lauritz G. W. Hasselriis med hustru, 4 børn, 2 kontorister og 2 tjenestepiger. Lauritz Hasselriis havde været postadjunkt i Rønne og kom til Åbenrå i 1853 og forblev i sin stilling indtil 1. okt. 1867, hvor han afskediges med pension. Hvornår han er flyttet fra huset, vides ikke, men indkvarteringslisterne 1864–65 angiver dyrlæge Bjørnshauge som beboer. Fra okt. til dec. 1864 var indkvarteret 4 soldater, og der var kontor i huset – gennem året 1865 indkvarteredes 1 a 2 mand.

Jørgen Hansen Bjørnshauge var født på Sillerupgård d. 14. nov. 1831, viedes 28. dec. 1869 til enken Cathr. Marg. Hansen f. Petersen, enke efter postholder Andreas Hansen. Bjørnshauge var uddannet på landbohøjskolen i København og nedsatte sig 1855 som dyrlæge i Åbenrå. Fra 1880 begyndte han at deltage i det politiske liv, idet han købte »Dannevirke-Freja«, som han lod sin broder Jes redigere og efter dennes død 1891 M. C. Mathiesen. Imidlertid var konkurrencen med Flensborg Avis og Heimdal for hård, og det gik økonomisk ned ad bakke, selvom Bjørnshauge en overgang forsøgte med tobaksfabrikant M. Andresen som lokalredaktør for Åbenrå. Bjørnshauge blev økonomisk afhængig af tysk kapital, og da han under pres ville indføre en mere protysk tone, forlod Mathiesen i 1899

bladet, og redaktionen overtoges af den herostratisk berømte fru v. Wil-denrath-Krabbe. I 1900 overtog Folkebanken bladet, og Bjørnshauge gik som den tredie af husets beboere fallit. Bjørnshauge havde tidligere be-klædt forskellige tillidsposter, været formand for Folkebanken og 1889–1896 for Åbenrå amts landboforening. Da han ikke genvalgtes i 1896, dannede han den »Mellemslesvigske Landboforening«, hvis formand han selv blev, og i hvis bestyrelse bl. a. apoteker v. Lachmann sad.

I 1898 havde Bjørnshauge solgt huset til Andreas Andresen, der herfra drev en vognmandsforretning. I 1940 arvede dennes datter Esther Bow-mann det og solgte det d. 23. dec. 1944 til Åbenrå købstadskommune for 65000 kr.

Sidste akt af dramaet omkring Nybro 2 kunne læses i aviserne fra den 26. juli i år, i hvilke følgende annonce var indrykket: »Nedbrydning. Fra Nybro 2, Åbenrå, sælges større vinduer og brædder, tømmer, lægter m. m. Alt sælges billigt. Kun kort tid. Træffes på pladsen fra kl. 7–18. Th. Chri-stensen.«

Nu er det gamle hus jævnet med jorden og dets materialer spredt for alle vinde, men det nåede dog først at få sin historie fortalt.

NOTER:

- 1) Sdj. årb. 1923 p. 50.
- 2) Heimdal d. 25. juli 1961.
- 3) Jon. Smith: Slesvigske amtsforvaltere, s. 64.

Degne, skoleholdere og lærere i Notmark sogn

(fortsat)

Af Jens Lampe

Helved skole

Helved hører (sammen med Frederiksgård, Katryd og Naldmose) til Nørherred, som tidligere var kongeligt, mens den øvrige del af Notmark sogn hørte til det hertugelige Sønderherred.

Allerede i 1689 nævnes en *Christen Christensen Skolemester* i Helved. Han blev dette år trolovet og gift med Anna Jørgensdatter Daniels, datter af Jørgen Danielsen, hvis fader Daniel Cruckow, var født i Notmark præstegård.

1704 nævnes en *Peder Skolemester* og 1754 igen en *Christen Skoleme-ster*, hvis søn *Christen Christensen Skolemester* afløste ham. De var alle

omgangslærere, d. v. s. de flyttede fra hus til hus og fik deres kost på omgang hos bønderne. Undervisningen fulgte reskriptet af 17. 3. 1685. Christen Skolemester giftede sig 28. 1. 1780 med Margrethe Hollænder af Katryd, som døde allerede 7. 3. 1787. Selv døde han som aftægtsinderste i Frederiksgård 1. 9. 1825.

1762 havde beboerne i Helved skoledistrikt af amtmanden i Nordborg fået lov til at bygge en skole, så vidt vides den første i sognet. En kort overgang varetoges stillingen som skoleholder af en *Christian Moritzen* fra Flensborg, men da denne for en forseelse idømtes en bøde på 3 rdlr. og samtidig frakendtes retten til at undervise, ansattes Hans Christian *Sørensen*, født ca. 1737, død 5. 8. 1795. Beboerne klagede imidlertid over hans uduelighed og ville have Moritzen igen. I stedet for fik de i 1796 *Christen Carlsen Moldt*, født 1778 i Helved som søn af Carl Christensen Moldt og Marie Cathrine Jørgensdatter. Han giftede sig 19. 10. 1804 i Notmark med Anna Margrethe, datter af Didrich Johannsen Vogelsang. Hun var født 1778 og døde 4. 8. 1843. Moldt arvede i 1805 faderens indsidderssted med jord. Den 1. juni 1815 kl. 3 om natten udbrød der ildbrand i Helved skole. Ilden var opstået hos naboen, bolsmand Jørgen Ernst. Moldt og hans hustru samt 6 mindreårige børn, hvoraf et spædt tvillingpar, reddede sig ud i det bare linned, men det meste af deres indbo gik op i luer. Moldt bad hertugen om hjælp og fik 10 rigsdaler.

I 1837 søgte han afsked med pension og 16. 4. 1844 døde han. Under krigen med England 1807–14 gjorde Moldt tjeneste i Notmark sogns kystmilitis som skriver.

Sønnen *Christen Moldt*, som i nogle år havde været medhjælper hos faderen, overtog embedet. Han var født 1. 1. 1810 og havde taget lærerexamen fra Lyngbyseminarium ved Grenå 1835 som privatist. Han søgte og fik sin afsked i 1883 og døde ugift i Helved 10. 1. 1894. Da han overtog embedet i 1837, fik han i halvårlig løn: for brød og byg: 1 rd. 42 sk., i kirkeaccidentser: 7 rd. 39 sk., for 53 børn pr. barn 8 sk., ialt 8 rd. 40 sk. Af hver td. land 29 rd. 22 sk., ialt 47 rd. 47 sk. Før havde faderen fået løn i naturalier, 9 skæpper rug, 9 skæpper byg, bagte brød og frivillige gaver af børnene. Til skolen hørte 12 skæpper land. Helved skole blev nybygget 1874–75. Den næste lærer blev:

Jeppe Jensen Vestergaard, født 12. 6. 1857 i Stenderup, Toftlund sogn, død 18. 11. 1898 i Havnbjerg. Han var søn af kådner Jens Jepsen og Gjertrud Marie Møller og giftede sig 27. 7. 1882 i Lysabild med Anna Margrethe Jacobsen, datter af kromand Jacob Jacobsen i Skovby og Anna Margrethe f. Jacobsen. Han blev dimitteret fra Tønder seminariums danske afdeling 1879 og var 2. lærer i Lysabild 1879–83. Efter 3 års virke i Helved kom han til Tandselle og derfra som degn og førstelærer til Havnbjerg.

Christian Hansen Duus, født 14. 1. 1864 i Lysabildskov som søn af lærer Chr. Hansen D. og Tekla f. Ronacker, gift 26. 3. 1887 i Tønder med Ingerline Margrethe Bohsen fra St. Emmerske, datter af kådner Peter B. og Hanne Maria f. Petersen, dimitteret fra Tønder seminarium 1885. Duus begyndte som 2. lærer i Ketting og virkede 4 år i Helved, hvorefter han blev førstelærer i Guderup. Her søgte han sin afsked 1914 og døde 19. 10. 1930.

Jakob Andersen Bahr, født 6. 1. 1858 i Halk som søn af indsidder Nis Andersen Bahr og Anna Marie Prahm, gift 16. 5. 1882 med Anna Birgitte Lauritzen, dimitteret fra Tønder seminarium 1882, II. ex. 1885. Bahr havde, inden han kom til Helved, været lærer i Bøgeskov, Tyrstrup sogn, i Hejsager, Ørby og Løjtkirkeby. I Helved var han enelærer fra 1890–95, hvorefter han kaldtes til førstelærer i Mels ved Nordborg. Her søgte han i 1901 sin afsked på grund af en nervelidelse. Bahr var i sin seminarietid formand for den danske forening »Enigheden«.

Jens Peter Petersen, f. 29. 2. 1872 i Sebbelev som søn af lærer Jørgen P. og Maren f. Asmussen, dim. Haderslev 1892. Efter at have været lærer i Flehde ved Heide i Holsten i 3 år kom Petersen til Helved, hvor han virkede fra 1895–98. Han flyttede til Dyndved, og blev senere degn og førstelærer i Vester Sottrup.

Christian Hansen, født 29. 9. 1876 i Brandsbøl, Havnbjerg sogn, søn af bolsmand Hans Nissen H. og Anne Bonde, gift 6. 10. 1903 i Notmark med Helene Marie Hansen fra Frydendal. Hansen gik på præparandskolen i Åbenrå 1892–94 og blev dim. fra Tønder seminarium 1897. Var lærer i Helved 1898–1908 og flyttede så til Sønderborg, hvor han stadig lever som pensionist.

Jørgen Møller, født 8. 2. 1888 i Skovby, Lysabild sogn, som søn af kådner Jørgen M. og Kathrine Marie f. Jensen, gift 1912 i Tønder med Alma f. Basche, datter af købmand Hans B. og hustru Kristine Benedikte f. Jespersen. Møller gik på præparandskolen i Åbenrå 1902–05 og dim. fra Tønder seminarium 1908, II. ex. 1910. Han virkede i Helved 1908–11 og ble vså forflyttet til Kiel, hvor han siden forfremmedes til konrektor og rektor. Han pensioneredes i Kiel 1953 og lever stadig.

Johannes Lorenzen, født 3. 11. 1890 i Vester Gasse, Skærbæk, søn af kådner Nis L. og Maria Andrea f. Klit, dim. Tønder 1911. Lorenzen var kun lærer fra 1911–15, da han indkaldtes til militærtjeneste som løjtnant i et bayersk infanteriregiment. Han fik tildelt Jernkorset II kl., blev hårdt såret og døde på et feltlazaret i Serbien 11. 10. 1915.

Niels Petersen kom heller ikke til at virke længe på grund af militærtjeneste. Han var født 23. 2. 1892 i Haderslev som søn af træhandler Julius P. og Mette Cathrine f. Erichsen og dim. fra Haderslev seminarium. Han forfremmedes til vicefeldwebel af reserven, fik tildelt Jernkorset II.

kl. 1916, samme orden I. kl. 1917, blev løjtnant af reserven, men døde på lazaret i Cette 26. 1. 1919.

Thomas Jensen, født 7. 8. 1891 i Abild, søn af postfunktionær Mathias J. og Cathrine f. Nielsen, gift 26. 12. 1919 med Meta f. Nielsen, dim. Haderslev 1914. Jensen virkede i Helved fra 1915–17. Efter et kort virke i Ulkebøl blev han degn og førstelærer i Svenstrup.

Carl Nissen Wind, født 18. 12. 1892 i Nr. Løgum, søn af gårdejer Jens Hansen W. og Kirsten Marie f. Wind, gift 26. 2. 1919 med Elisabeth f. Frederiksen, dim. Tønder 1914, II. ex. 1919. Wind var lærer i Helved 1916–20, hvorefter han flyttede til Elstrup.

Hans Christian Andersen, født 3. 9. 1893 i Grande ved Trittau som søn af lærer Andreas A. og Maren f. Vognsen, gift i Notmark 8. 10. 1920 med Marie f. Hansen. Andersen, hvis forældre var sønderjyder, blev dim. fra Tønder seminarium 1919 og var først lærer i Rødebro. Han var enelærer i Helved 1920–59 og bor nu som pensionist i Bajstrup.

Jacob Fabricius den Yngres visitats i Kliplev og Kværs i 1639

Ved H. V. Gregersen

Den 1560 i Tønder fødte gottorpske generalprovst *Jacob Fabricius*, der i de vanskelige år under hertug *Johann Adolf* havde været den lutherske rettroenheds bedste støtte og sin lille landskirkes varmeste forsvarer, levede helt til 1640, men siden 1622 havde hans søn af samme navn, *Jacob Fabricius (den Yngre)*, været hans trofaste medhjælper i embedet og havde efterhånden overtaget flere og flere af faderens forretninger, således også visitatserne. Da *Stephan Klotz* i 1636 blev udnævnt til generalsuperintendent i de kongelige dele af hertugdømmerne, tillagde hertugen ham derfor samme titel for de gottorpske landsdeles vedkommende, og han var således sikker på at blive sin faders efterfølger i embedet.

En uhyre flittig og omhyggelig mand var han, men tillige også en skarp iagttaget. Derom vidner hans højst interessante gengivelse af en række »bordsamtaler«, han havde lejlighed til at overvære. De er af så stor kulturhistorisk værdi, at de ved lejlighed burde udgives. Fra hans mange visitatsrejser findes derimod kun hans optegnelser fra et enkelt år bevaret, nemlig fra 1639, og visitatserne gjaldt da de adelige kirker, af hvilke der inden for hans embedsomsråde kun fandtes to nord for vor landegrænse, nemlig Kliplev og Kværs, men hans indberetninger herfra er så fyldige, at

de meddeler et ganske godt indblik i de vilkår, det kirkelige arbejde på den tid havde i de to sogne under *Ablefeldterne* til Søgård og Årtoft. Dette er så meget mere glædeligt, som kildematerialet fra adelige sognekald ofte er ret sparsomt.

Her som ved de andre kirker, Fabricius besøgte, måtte præsten afgive svar på en række forud affattede spørgsmål, og de gav da følgende til resultat. (I parentes er tilføjet baggrunden for de enkelte svar):

I Kliple v meddeler præsten – det må vel være *Jacob Brun(ovius)*, ca. 1634–50 – at han overhører sine sognebørn i katekismen (det var jo, før konfirmationen blev indført). Denne overhøring foregik på den måde, at præsten om søndagen efter prædikenen læste et stykke af katekismen, som han senere ville eksaminere sine sognebørn i, men de fik ikke forinden at vide, hvilken søndag han netop ville høre dem i det pågældende stykke, og kirkens døre blev forinden stængt, for at menigheden ikke skulle løbe væk fra overhøringen!

Ligeså meddelte præsten, at han flittigt noterede alle altergæster og ligeledes, hvor mange der fødtes eller døde i årets løb. (Kirkebogen var med andre ord indført på den tid, selv om den ældste bevarede først begynder med året 1666).

Der afholdtes skriftemål om lørdagen undtagen for svangre kvinder, der ikke kunne klare den ofte lange vej til kirke, når fødselen var nært forestående, men præsten blev af den grund advaret med politiforordningen (der påbød skriftemål før altergang).

Ofte mødte der fremmede op for at blive gift, men præsten så sig først disse folk an. Han havde således ikke villet vie en spillemand fra Tønder, som ville giftes med en kvinde, der var besvangret af en helt anden, som tilmed var i for nær slægt med hende. (Fætter-kusine-ægteskaber var dengang forbudt; overtrædelse af det 6. bud krævede dertil offentlig skrifte, men en vielse var på den anden side også en indtjeningsmulighed for præsten). De var så gået til præsten i Kværs og var blevet viet der, hvilket præsten i Kværs – adspurgt derom – dog ikke ville indrømme! (Måske har Kliple v-præsten ved at sværte denne sin embedsbroder håbet på at få ham afsat, idet Kværs vist omtrent indtil da havde været anneks til Kliple v).

Præsten begærede meget en fin, stor dansk bibel, fordi der også prædikes dansk her! (Om kirkesproget i Kliple v, se: SJy. MSkr. 1955, s. 125 ff). Da kirken var formuende, ville anskaffelsen af en sådan være overkommelig, og denne bibel ville også fortsat blive ved kirken.

Kirkegården var ikke i god stand. Får og lam løb i hobetal omkring på den.

Der er gode klokker her (een støbt 1634, jf. Danmarks Kirker, Åbenrå

amt, s. 1994/334), men tårnet er ikke fast og bevæger sig, når man ringer med klokkerne.

To ægtefolk, der har opført sig utilbørligt før brylluppet (6. bud), har en søndag måttet gøre offentlig bod.

Skolen er i stor nød og har lidt mangel hele den tid, da Severinus (læren Søren) var suspenderet fra sit embede. Mens han var i embede, var han ikke flittig og dertil meget lastefuld. Derfor var han nu blevet afskediget ved konsistorialretten.

Den ægteviv, der har ligget sit barn ihjel, venter endnu på øvrighedens afgørelse. Hun vil gerne lide, angrer af hjertet sin skyld og går altimens med den øvrige menighed til den hellige nadver.

Præsten har ikke noget personligt kaldsbrev, men bygger på sin forgængers. (Der var på den tid bitter strid mellem de to Ahlefeldtske godsherrer, og de har vel derfor ikke kunnet komme overens om deres fælles patronatsret til kirken).

Det blev foreholdt præsten, at han trods flere modtagne skrivelser holdt en konkubine. Han lovede nu omsider bedring, hvilket man så måtte forlade sig på!

Hans præstegård var i dårlig stand, da pengene til dens underhold kun kom meget langsomt ind fra bønderne. Dersom hans patroner (Ahlefeldterne) forærede tømmeret, kunne husmændene skaffe taget, og han var hjulpet. Det måtte være rimeligt.

Han havde ingen erstatning fået fra 1637 og 1638, da visitatorerne (amtmand eller amtsskriver plus provst) blev beværtet af ham med deres tjenere og kudske.

En drabsmand, der hørte under Hans Ahlefeldt, er kendt skyldig af sandemændene, men benådet af sin herre. Den dræbtes venner, der hørte under Frederik Ahlefeldt, ville ikke modtage den tilbudte mandebod med det resultat, at begge parter blev borte fra den hellige nadver!

En kvinde havde i sit hus ladet soldet løbe (om denne overtro se: Ordbog over det danske sprog XX, 1341). Hun blev offentligt fremstillet under visitatsen. Hun sagde, at hun ikke havde vidst, at det var noget ondt, men bekendte alligevel, at hun havde gjort korsets tegn, mens hun var ved at sætte »dette værk« i gang, thi så kunne der ikke ske hende nogen skade. Hendes afskyelige synd blev hende derefter indskærpet, og hun blev formanet til at gøre offentlig bod. Men det ville hun ikke, før junkeren (en af Ahlefeldterne) tilsagde hende det. Det blev hende svaret, at Gud selv havde befalet og i Guds sted den høje øvrighed (regeringen på Gottorp) gennem kirkeordinansen og andre kristelige mandater og konstitutioner, at en sådan offentlig synd skulle skrives og bekendes for offentligheden.

Med hensyn til kirkeregnskaberne vidste præsten intet og havde heller aldrig set dem. De blev derfor ikke fremlagt under visitatsen.

Præsten i K v æ r s var en dansker fra Ribe («Ripensis Danus») og prædikede udelukkende dansk. Efter hvad han sagde, forstod han ikke tysk. Han var en mand på henvendte de 60 og benyttede sig under visitatsen af det latinske sprog, så godt han kunne!

Han meddelte, at han ofte var syg. Han anvendte i sit embede bøger, som var trykt i Danmark. Alle ordinanser, konstitutioner og mandater, der blev ham tilsendt, lod han oversætte til dansk og læste dem derefter op i oversættelse. (Trogillus Arnkiel fremsatte ved lejlighed det forslag, at man i Åbenrå provsti burde læse alle offentlige meddelelser fra prædikestolen i oversættelse til dansk; dette var altså ikke i almindelighed tilfældet, skønt prædiken blev holdt på dansk i de nordslesvigske landsogne).

Han vidnede for Gud, at han varetog sit kald, så godt han kunne. Til tider eksaminerede han sine tilhørere offentlig i katekismen, men overholdt ingen bestemt tid eller orden. Han gav ingen adgang til skrifte søndag morgen undtagen svangre kvinder og herskabets tjenere, idet han hævdede, at han ikke kunne tillade sig at afvise dem. Men hensyn til dette blev han advaret på samme måde som præsten i Klipleve.

Han havde også begyndt at optegne altergæsterne, samt de fødte, døde og ægteviede, siden han ved visitatsen i 1637 var blevet mindet herom. (Den ældste bevarede kirkebog fra Kværns er fra 1688). Han havde selv alterkalk, patene (disk) og kirkens nøgle i forvaring, mens degnen opbevarede messedragten. Dette var upraktisk. Det var bedst, om man overalt havde ensartede regler, således at kirkens ejendele blev sikkert opbevarede.

Klokkeårnet var meget dårligt og var blevet ilde tilredt under krigen (Kejserkrigen 1624–29). Der hang kun en lille klokke derinde. (Den er fra 1472 og har relief af Skt. Hjælpen, afbildet i Danmarks Kirker, Åbenrå Amt, s. 1961/301).

På kirkeloftet fandtes duer. (Se herom H. V. Gregersen: Niels Heldvad (1957) s. 96 f, 192). Det var ikke i god stand og havde flere huller. Det var blevet pålagt menigheden at udbedre det og holde kirken nødtørftigt, selv om folkene var uden formue. Patronerne (de to Ahlefeldter) burde gøre deres bedste!

Degnens bolig var meget dårlig, og der var ingen plads til skoledrengene, der måske også af den grund sjældent indfandt sig.

Kirkegården var i en meget dårlig forfatning, og der var overalt spor af kvæg.

Da præsten var blevet beskyldt for at vie fremmede folk fra Tønder, hvis ægteskabelige forhold ikke havde været i orden, blev han »flittigt og alvorligt« spurgt derom, men han nægtede det. Han kendte den slags folk! Skønt flere gange spurgt, blev han ved sit nej. Den, der beskyldte ham for noget sådant, skulle bevise ham det! Senere har det imidlertid vist sig, at

han var skyldig, hvorefter straffen fra regeringens side blev suspension fra embedet (i 1640).

Tidligere havde der altid været fem faddere ved barnedåb, men siden den kongelige og fyrstelige politiforordning blev der kun givet adgang for tre faddere. Man måtte håbe, at han sagde dette med god grund!

Præsten bad også om at få en stor dansk bibel.

Kirkebogen var ikke ført. Regnskaberne skulle årligt afsluttes i præstens nærvær. Han fortalte, at indtægterne var meget ringe, men ligesom i 1637 blev det foreholdt ham, at han ikke des mindre havde fået en hel tønde øl.

Såvidt Jacob Fabricius den Yngres notater.

Der er naturligvis ikke tvivl om, at forholdene i sognekaldene under adelig patronat ganske afhæng af, hvorledes den pågældende familie varetog patronatsretten. Netop i årene omkring 1639 var herskabet til Søgård-Årtoft det dårligst tænkelige, og forholdene ved de to kirker i Klipleve og Kværs blev selvfølgelig derefter. »Som herren er, så bliver hans tjener!«. Efter afsættelsen af den her omtalte præst, hvis navn er ukendt, blev *Conrad Ziegler*, der samtidig var diakon i Klipleve, i 1640 præst i Kværs, og han måtte udkæmpe en hård strid med *Hans Ahlefeldt*, fordi denne påtænkte at lade Kværs kirke nedbryde.

Kværs sogns præst 1640–47, Conrad Ziegler, hvis navn ellers forlængst er gået i glemme, bør derfor mindes som den, der har reddet en af vore landsbykirker fra undergang.

HENVISNINGER:

Visitatsberetningen findes i Landesarchiv Schl.-Holst. Abt. 19 (Holst. Gen.-Superintendent) nr. 61, men er her gengivet efter kirkehistorikeren Dr. Wilh. Jensens udgave i *Schriften des Vereins für schl.-holst. Kirchengeschichte*, 2. rk., 11. bd., s. 46–51.

Jacob Fabricius findes omtalt i *Dansk Biografisk Leksikon*, hans dagbog (Kgl. Bibl., Thott 1928 b) findes i udtog optrykt i *Sjy MSkr* 1960, s. 169–178. Sønnens »Tischgespräche« ligger i *Det Kgl. Bibl., Gl. Kgl. Saml.* 3469 8°. Om Søgård-Årtoft og Ahlefeldterne, samt Conrad Ziegler i H. V. Gregersen: *Messe og Marked* (1955), passim. Conrad Ziegler findes ikke i *Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten som præst i Kværs 1640–47*.

En slesvigsk jurist og historiker

Troels G. Jørgensens bog om Andreas Hojer

Mærkeligt nok er der ikke før nu skrevet en bog om den lærde mediciner, jurist og historiker Andreas Hojer. Det tjener derfor tidligere højesteretspræsident Troels G. Jørgensen til stor anerkendelse, at han har fyldstgjort dette savn. Hans bog, der omfatter 297 sider, er udkommet på Arne Frost-Hansens forlag og er resultatet af et overordentligt grundigt forsker-

arbejde. Skildringen er næsten overlæsset med enkeltheder, og det er blevet til en interessant mosaik med talrige glimt, der belyser datiden og dens forhold. Læseren får et indtryk af et dygtigt menneskes vej til anseelse og stilling samt af et forfatterskab, der har krav på betydelig interesse.

Andreas Hojer blev født 1690 i Karlum, hvor faderen var præst. Gennem sin hustru havde han tilknytning til Hajstrupgård-slægten, og det er som om også han har nydt godt af den good-will, der blev de gottorpske familier tildelt ved hoffet i København. At Hojer blev genstand for samtidens kritik er forståelig, men Troels G. Jørgensen, der foruden at være langt ude beslægtet med ham også har følt sig åndeligt og fagligt i slægt med ham, imødegår nu, og sikkert med føje, datidige og senere vurderinger af ham. Men ligesom der ikke findes et billede af Hojer, har der tilsyneladende manglet stof til at forme et virkeligt levnedsbillede af ham.

Efter at have fuldført sit hovedværk »König Friedrich IV Glorwürdiges Leben«, som vel nok bidrog til, at han efterhånden blev Christian VI's betroede mand, efter at han lige efter kong Frederiks død var trådt i baggrunden, fordi han havde været lidt for flittig til panegyrisk at besyngne dronning Anna Sofies dyder. Nu blev han professor, højesteretsassessor, generalprokurator og fik indflydelse både på det højere og lavere skolevæsen. Interessant er det, at denne tysktalende og tyskskrivende mand foreslog at indføre danske gudstjenester i slesvigske sogne, og i sine forslag for undervisningen trådte ind for det danske sprog. For det juridiske studiums vedkommende lagde han vægt på, at det tyske, franske og gamle nordiske sprog lærtes. »En jurist«, skrev han, »bør tydeligen og med eftertryk bruge sit modersmål, enten han skal tale eller skrive deri«.

Hvad Sønderjyllands statsretslige forhold angår, er der altid blevet lagt vægt på, hvad han skrev i et værk, udgivet af Peter Mortensen Bredsdorff i Christiania og handlende om »Statsretten for Danmark, Norge og Fyrstendømmerne«. Her hedder det:

»I fordums tid var dette hertugdømme en part af Jylland og kaldtes Sønderjylland. Det ligger mellem Kolding å og Ejderstrømmen. Her har de gamle danske boet i det 5. århundrede, da de gamle angler boede der, som siden flyttede til England, så det er troligt, at de slesvigske har været de første danske.«

Spørgsmålet om Slesvig er en part af Danmark besvares på den måde, at kongen kan indlemme det, om han finder det tjenligt, men ikke har gjort det. Det tilhører kongen som hertug. Hojer gør endvidere opmærksom på, at Slesvig har det privilegium, at dets undersåtter ikke kan indstævnes uden for dette, og at højeste instans er i Slesvig, samt at undersåtterne i norske havne anses for danske.

Bogen giver med sin stofrigdom mange oplysninger om rets- og embeds-

væsen her i landet i første del af det 18. århundrede og om den af pietismen (som Hojer selv sluttede sig til) prægede lovgivning, navnlig på skolens og kirkens område.

Morten Kamphövener.

Fra Sydslesvigs sagnverden

Af August F. Schmidt

Der er fra alle egne af det gamle danske rige indsamlet et meget stort antal *sagn*, hvis indhold ikke alene bringer oplysninger om de enkelte egenes historie, således som folket opfattede den, men også mange andre emner berettes der om i folkesagnene og i den til disse knyttede folketro.

Da den menige almue førhen i det store og hele var analfabetisk, skriftløs, kunne dens viden om, hvad der var sket, ikke række mere end nogle få slægtled tilbage i tiden, men når man f. eks. i egnene omkring Slesvig by og Dannevirke selv i nutiden har kunnet optegne sagn fra folkemunde om kong Gorm og dronning Thyra, Harald Blåtand og bisp Poppo, kong Abel, dronning Margrete (Sprænghest) o. fl., skyldes dette dog vist næppe en stedseværende folketradition, men snarere viden fra præster og lærere, der har genfortalt almuens af deres danmarkshistoriske læsning. Blandt andet kan nævnes, at *Saxos Danesaga* første gang blev oversat til dansk af Andreas Sørensen Vedel og udgivet 1575. Dette værks indhold er naturligvis også blevet tilegnet af bogligt uddannede folk i Slesvig og omegn, og de har uden tvivl gerne fortalt af deres nye kundskaber til lyttende mennesker. Et så mægtigt og fantasivækkende historisk minde som Dannevirke har selvfølgelig gennem århundrederne ægget interesse og fantasi, og hvad man så tid efter anden hørte om det, er blevet fortalt tit og ofte i de lave bondestuer såvel som i de høje sale. Den viden, man havde hørt sig til fra belæste folks munde, har man ændret i og tilføjet dramatiske, ofte usandsynlige handlinger. Dette var i overensstemmelse med al folkelig sagnfortælling. I en grå hverdag var det opmuntrende at høre beretninger med et indhold, der i spænding, voldsomhed og optrin langt overgik, hvad man selv kunne komme til at opleve. Derfor er folkesagnene om Sydslesvigs berømte historiske personligheder ofte ret udpyntede. Fantasisfulde fortællere kunne let digte noget til, som forøgede spændingen, og hertil kommer så, at folk med en primitiv tankegang helst vil tro det mest usandsynlige.

Den folkelige sydslesvigske sagnfortælling er uden tvivl mægtigt blevet udvidet, da *Karl Müllenhoffs* nyttige sagnværk: »Sagen, Märchen und Lie-

der der Herzogtümer Schleswig, Holstein und Lauenburg« i 1845 udkom. Meget af det sagnstof, der senere er blevet optegnet i landet mellem Kongeå og sydgrænse naf Lauenburg, er påvirket af Müllenhoffs flidsværk, der hører til grundbøgerne i studiet af de forud hertugdømmers sagnverden.

Det er nu så heldigt, at vi fra dansk side har fået udgivet alt af betydning indenfor den sydslesvigske sagndigtning i et par fortrinlige folkelige bøger. Her tænkes på *Gudmund Schüttes* »Sønderjydske Rigssagn« I (1948) og *Helge Noe-Nygaards* »Sydslesvigske Sagn« (1958). Fra trykte og utrykte kilder er sagnene hentede til disse arbejder. En sådan fremlægning af et sagnstof, der i stort omfang tilmed er af almen national interesse, er til gavn både for den historisk interesserede læseverden som for den videnskabelige sagnforskning. I denne forbindelse skal blot henvises til *Henrik Ussings* undersøgelse: »Sagnene om Thyra Danebod« (1928) og »Sagnene om Harald Blåtand« (i festskriftet til Finnur Jónsson, 1928). Sagnet om Dannevirkes rejsning mener Ussing kan henføres til tiden omkring 970–80, den tid, da Harald Blåtand på den store Jellingesten fornyede mindet om sin moder, da Tyskland truede, og der kæmpedes ved Dannevirke. I det 12. århundrede er det første gang blevet optegnet af *Sven Aggesen*. Sagnet, der har levet et par århundreder, må antages at have sit hjemsted i Sønderjylland.¹

Det er ikke meningen her at komme ind på et studium af de gamle sagn om historiske personer med særlig tilknytning til Sydslesvig; derimod er det hensigten at meddele nogle nutids sagnoptegnelser, der ikke er taget med i Gudmund Schüttes og Helge Noe-Nygaards bøger. I årene o. 1930–32 indsamlede og afskrev jeg en række sydslesvigske sagn med en sagnudgave for øje.² Andet arbejde trængte sig imidlertid på, og det har ikke været mig muligt siden at overkomme også at få skrevet en bog som den nævnte. Trykningen af min påtænkte udgave er nu blevet overflødiggjort af dr. Schüttes og Noe-Nygaards bøger, og jeg kan derfor roligt brænde alle mine afskrifter. Da det imidlertid må anses for nyttigt, at så vidt muligt alt sagnstof fra egnene syd for statsgrænsen kommer læseverdenen til nytte, skal i det følgende meddeles det vigtigste af det utrykte sagnmateriale, jeg har afskrevet. En kortfattet udgivelse af dette vil også være til lettelse for forskningen.

En række sydslesvigske sagn er knyttet til store *sten*. I de fleste tilfælde forklarede man deres tilstedeværelse ved, at de var blevet kastet til deres pladser af kæmper og trolde med uhyre kræfter. Denne anskuelse har været husket gennem tiderne, så man i vore dage har kunnet optegne sagn herom fra alle egne af Danmark. Sagn om kæmpekastede sten kendes fra Medelby, Læk, Munkbrarup, Kværn, Nykirke, Krop, Trælstrup og Hamdorf sogne. Også sagn af anden art er stedfæstet til kæmpesten i Sydslesvig.³

Sagn om *spøgeri og genfærd* er hyppigt forekommende. Således gik der et menneske uden hoved ved en kæmpehøj nær vejen mellem Mejn og Lille Vi. Her var folk bange for at gå i mørke⁴ den tid på døgnet, da man tænkte sig det usædvanlige skete. – Ved Gassebro over åen mellem Bramsted og Åbro sidder en kvinde uden hoved. Hun er set ved midnattide.⁵

Ved Vimmersbøl nær Sønder Løgum var der i gamle dage ved æ Grøft et svin, som folk, når de var fulde, kunne træffe at komme op at ride på. Det løb ud i Gudskogen med vedkommende og smed ham der, hvor folk så kunne finde sig selv.⁶

Når genfærd og spøgelsesdyr ofte omtales som uden hoved, har denne anskuelse sin forudsætning i et skyggespil, der kan fremkomme i månelys. Under en bestemt synsvinkel kan det se ud, som hovedet ikke er til stede på det formodede spøgelsesvæsen, og et sådant syn var naturligvis nok til at skabe et sagn om en hovedløs gestalt.

Ved broen ved Kalleshauge (Læk sogn) sidder en kone og spinder.⁷ Sagn om spindende bjergkoner fra en nærliggende kæmpehøj, er fremkommet ved, at man i månelys har set en menneskelignende skygge, og tågeformationer, måske i forbindelse med en snurrende lyd, har skabt sagnet om den spindende underjordskone ved Kalleshauge bro.

På Ellehoved mose (Sønder Løgum sogn) ser man om natten et *lys*, og det spørger der. Her var engang en røverkule, og hver nat hørte man derfra højkrøstede stemmer, der sagde: »Sluk da lyset, ellers brænder hulen jo, du får ikke en skilling, hvis du ikke slukker det!« En nat brændte hulen, og dens ejer brændte med. Hver nat går han nu og søger efter sine penge med en lygte, og det er det lys, man ser.⁸ Det er uden tvivl en »lygte-mand«, man ser i mosen ved Ellehoved. De tilsyneladende hoppende lys, som man i mørket kan se inde på lave og fugtige områder, er selvantændt mosegas.

(fortsættes i næste nr.)

NOTER

1) I tilknytning til Henrik Ussings to arbejder bør læses Vilhelm la Cours omfattende værk: Danevirkestudier (1951), hvor Ussings sydslesvigske sagnstudier kyndigt diskuteres.

2) Det var i den tid, jeg udarbejdede mit bidrag: »Ældre bondekultur og folkeminder fra Mellemslesvig« (til værket: »Sydslesvig« I, 1933, 128–62). Fortsat for Angels vedkommende i »Sydslesvig« II (1945), 110–34. Begge bind redigeret af Gunnar Knudsen og Knud Kretzschmer. Andet ikke udnyttet stof er nu fremlagt i Sønderjysk Månedsskrift 1959, 193–200, 208–10, 1960, 82–91, 111–13.

3) Alle stensagnene med forklaringer og noter findes i min bog: Danmarks kæmpesten (1933), 352–60, 433. – Sydslesvigske helligkilder (med sagn) er der givet oplysninger om i Sønderjydske Årbøger 1926, 125–28. Jfr. min bog: Danmarks helligkilder (1926), 157.

4) Optegnet 1926 af August F. Schmidt, meddelt af gårdejer Kr. P. Tychsen, Skovlund. (Optegnelse i Dansk Folkemindesamling, = DFS, topografinummer 3275).

5) Opt. 1928 af M. P. Ejerslev, medd. af Nissen Thomsen, Ladelund mark (DFS, nr. 3142).

6) Opt. 1925 af Gustav Lindstrøm, medd. af Niels Winther, Sdr. Løgum (DFS, nr. 3143).

7) Opt. 1925 af Gustav Lindstrøm, medd. af landmand Chr. Andreasen, Kalleshauge (DFS, nr. 3148).

8) Sønderjysk Månedsskrift V (1929), 192.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Ajdske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

Eksamensret til Mellemskole-,
Real- og Studenterexamen.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

**Ta'BUKO
til bords...**

**Brede Sogns
Spare- og Lånekasse**

Bredebro . Telefon 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Aktieselskabet

Nordiske Kabel- og Traadfabriker

KØBENHAVN F.

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjysk
Tæppefabrik**

A. R. Kjerby A-S
Højer

Graasten Bank $\frac{1}{3}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-12

GRAASTEN

$\frac{1}{3}$ Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grønsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdal's

BOGTRYKKERI
AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

SØNDERJYDSK BOGHANDEL

Apotekergade 4

Telefon 2 27 03

Boglade ved Kaja Lange Møller

Antikvariat ved M. Møller

HADERSLEV

Tønder Landmandsbank A/S

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/S

VEJLE

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

Bogtryk

Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri
Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/S • VOJENS